

BBC 65: ER SPRÅKFORSKERE MER ATFERDSORIENTERTE ENN DE VET OM?

I BBC 54 skrev jeg om at atferd er atferd, enten vi snakker om psykiatri, sex, språk eller hva det skulle være. All atferd har selvfølgelig sine særtrekk, og er unik særlig i hvordan den er utformet, men all atferd påvirkes i bunn og grunn av de samme prinsippene. I BBC 45 og 46, for et par år siden, tok jeg opp hvordan Skinners bok *Verbal behavior* fra 1957 ble mottatt og ennå blir mottatt. Ikke minst skrev jeg om hvordan det gikk helt over styr for Noam Chomsky da han anmeldte boken i 1959. For å si det enkelt så hadde han ikke tatt seg bryet med å sette seg inn i hva atferdsanalytiske prinsipper går ut på. Da var det naturlig nok vanskelig å få med seg hva boken handlet om, og anmeldelsen bommet altså temmelig mye. Som de fleste kjenner til, har anmeldelsen likevel den dag i dag status som den endelige tilbakevisningen av Skinners fortolkninger av hva som skjer når vi snakker og lytter. Men den senere tid har jeg sett flere og flere eksempler på at språkforskere har temmelig jordnære forklaringer på hvorfor vi sier det vi sier og lytter slik vi lytter. De viser til faktorer som ligger tett opp til våre atferdsprinsipper, og det så det suser. I praksis tenker de langt mer som Skinner enn som Chomsky, etter det jeg kan se, selv om de kanskje sier noe annet hvis de selv skal si hvor de står. Men kan det uansett være økende interesse for miljø- og læringsfaktorer blant språkforskere, i alle fall i praksis?

Programleder Ann Jones i NRK P2s Språkteigen, et program som anbefales for de som søker det som i praksis er bekreftelser på at Skinner var inne på noe i sin bok *Verbal behavior*, og på at mange av dagens språkforskere er mer skinnerianere enn de aner og kanskje vil vite av.

Jeg hører ofte på Språkteigen på NRK P2 søndag formiddag kl. 9.30. Rettere sagt har jeg radioen på, og spisser ørene hvis det er noe spennende. I BBC 54 ga jeg et eksempel på noe Språkteigen hadde tatt opp. Temaet var «fyllord». Man skulle kanskje tro at det handlet om «fyllerør», «flatfyll» og lignende, men det dreide seg om ord som vi tilføyer hovedutsagn, som «på en måte», «likksom», «altså» og lignende. Mange mener at det er å snakke upresist å bruke slike ord, og at de bør lukes ut. Jeg finner dessverre ikke navnet på ham, men en forsker

som ble intervjuet, mente at slike ord sier noe om personens egen holdning til det personen selv sier, det vil si hvor sikker eller usikker personen er på sitt utsagn, og om forbehold og lignende. Han kalte det for ord som vi bruker for å «gardere» oss. Jeg mente at forskeren i praksis snakket om det Skinner kalte *kvalifiserende autoklitter*, det vil si formuleringer som påvirker graden av påstand, som «sikkert», «avgjort» eller «neppe». Andre eksempler på fyllord i programmet var slike som Skinner kalte *beskrivende autoklitter*. Det er utsagn som beskriver snakkerens egen atferd for å påvirke og nyansere lytterens reaksjoner på utsagnet. Sier vi «Jeg vet», vil vi nok at lytteren skal gå med på at det *er* slik. I så fall prøver vi å påvirke lytteren mye. Sier vi «Jeg synes» eller «Jeg fornemmer», vil vi vel ha fram at saken er usikker og at lytteren kan danne sin egen mening. Skinners poeng var at slike utsagn, som andre utsagn, i prinsippet kan analyseres og påvirkes som annen atferd. Også den intervjuede forskeren snakket om helt konkrete faktorer som påvirker bruken av slike ord, i likhet med Skinner. Jeg hørte ingen mystiske forklaringer på hvorfor vi sier dem, og heller ingen spor av Chomskys teorier. For øvrig har en språkforsker, Ingrid Kristine Hasund, tatt doktorgrad på fyllord. Jeg har ikke lest avhandlingen, men det vil forundre meg hvis hennes analyser ikke har store fellestrekk med Skinners beskrivelser av kvalifiserende autoklitter.

clitoris *n.* 1615, New Latin *clitoris*, from Greek *kleitorís*, diminutive of **kleitōr* hill, related to *kleitýs* hill, and *klínein* to LEAN¹ slant.

Den siste delen av Skinners begrep autoklitt har langt på vei samme etymologiske opphav som *clitoris*, som A. Charles Catania, David C. Palmer og andre har påpekt. Det får være opp til dere å forstå hva å «lene seg mot» har med *clitoris* å gjøre. Det er lettere å forstå at autoklitter, i alle fall kvalifiserende og beskrivende autoklitter, er noe som resten av utsagnet «lener seg mot», eller som mer eller mindre støtter resten av utsagnet.

Siden BBC 54 for et drøyt år siden har det vært mer om lignende språkfenomener i Språkteigen og andre steder. I Språkteigen den 26. april i år snakket Kaja Borthen om småord, langt på vei det samme som fyllord, og særlig ordet «Jo». Hun mente at når vi sier «Jo», så mener vi ofte å understreke at noe er åpenbart, og å begrunne. For eksempel hvis vi ikke vil være med ut på grunn av dårlig vær, kan vi si «Det regner jo». Da mener Borthen at ordet «Jo» har to funksjoner samtidig. Funksjoner lyder jo(!) veldig atferdsanalytisk, og gjør det naturlig å diskutere funksjonene i lys av *Verbal behavior*. Det er liten tvil om at den funksjonen som er å understreke det åpenbare, er et eksempel på det Skinner kalte kvalifiserende autoklitter. Når det gjelder ordet «Jo» sin funksjon som begrunnelse, er jeg mer skeptisk til Borthens forklaring. Jeg vil heller si at regnet er begrunnelsen, og at «Jo» gjør begrunnelsen mer opplagt, slik at vi igjen har et eksempel på en kvalifiserende autoklitt.

Borthen har også skrevet en artikkel som heter «Trenger vi småord som da, altså, vel, visst og jo?», som fins på Riksmålsforbundets hjemmesider. Hun skriver blant annet at «Småord påvirker måten du framlegger et saksforhold på heller enn hvilket saksforhold du beskriver. Småord kan uttrykke forhold som «Dette er en konklusjon», «Merk deg dette» eller «Dette er noe jeg gjerne vil ha ditt syn på». Om du bruker *jo* i en setning, for eksempel, antyder du at det du sier er noe både du og den du snakker med vet om eller lett kan akseptere som sant... Om noen protesterer på at du presser på deg svømmeføttene til minstemann, kan du svare: – *Det går fint. De er jo elastiske.* Det at svømmeføttene er elastiske er noe den du snakker med umulig kan nekte for... Småord er viktige for å skape sammenheng i en samtale og de sier noe om hvordan de som snakker sammen ser på, eller er forventet å se på, innholdet i ytringen.» Det er ingen tvil om at Borthen igjen er inne på det samme som Skinner skrev om, da han skrev om kvalifiserende autoklitter, altså at «småord» påvirker graden av påstand.

Her er det så opplagt at det regner, at det kan være på sin plass å kvalifisere det med et «Jo», det vil si en kvalifiserende autoklitt, hvis noen tviler på det eller burde fått det med seg.

Borthen fortsetter med at «Ett av de ordene vi har forsket på... er etterhengt *da*... Litt forenklet kan man si at etterhengt *da* antyder at det du sier er motivert av noe i den gitte situasjonen og at det er et motsetningsforhold mellom det du formidler, og andre mulige syn på saken. Spørsmålet – *Går det greit å kjøre bil med svømmeføtter, da?* kan stilles i en situasjon der... den som stiller spørsmålet mener bil og svømmeføtter ikke hører sammen (heri ligger motsetningen). Uten *da* vil det samme spørsmålet lettere kunne oppfattes som et nøytralt spørsmål om hvordan andre har erfart det å kjøre bil med svømmeføtter.» Også etterhengt *da* ville nok Skinner ha kalt en kvalifiserende autoklitt. Videre skriver hun at «Målet med forskning på betydningen til småord er ikke bare å beskrive hvordan man kan observere at et ord blir brukt, målet er å forutsi hvilken effekt ordet kan få i alle typer setninger og situasjoner». Borthen skriver også at «når vi tolker det andre sier, «avkoder» vi ikke bare ordenes betydning, vi trekker også slutninger om hva vi tror den som snakker har til hensikt å fortelle oss». Også det hun skriver her, har store fellestrekk med det Skinner skrev.

Jammen dukket ikke Borthen opp igjen i Språkteigen den 31. mai. Også da var «etterhengt *da*» tema. Et eksempel var ordet *da* i en instruks. Hvis vi sier «Løp *da*», kan det vise at vår autoritet er svekket, at vi forhandler eller lignende. Det er ikke usannsynlig: Hvis vi understreker det vi sier, ved å tilføye «*da*», og det likevel er usikkert om vi lykkes, viser det vel at vi kanskje har lite vi skulle ha sagt. Dess mer vi prøver, dess større er fallhøyden. For øvrig snakket programlederen om funksjoner med den største selvfølge. For en atferdsanalytiker er det gledelig at språkforskere og andre er opptatt av at effekter av det vi sier, påvirker hva vi sier. Konsekvenser har altså noe å si, og da nærmer vi oss forsterkning. Det var jo ikke minst Skinners vektlegging av konsekvensers betydning Chomsky angrep Skinner for. En så enkel faktor kunne jo ikke ha noe å si for noe så høyverdig som språk.

Det er flere eksempler på at språkforskere bruker miljøforklaringer på hvorfor vi sier det vi sier. Den 10. mai var svenske Jenny Nilsson i Språkteigen. Hun snakket om hva vi sier når vi hilser på hverandre. Et viktig poeng var at vi påvirkes av hvordan andre hilser på oss. Sier noen «Hei» til oss, sier vi gjerne «Hei» tilbake, i stedet for å si noe annet som hilsen. Neste gang vi hilser på noen, og er først ute, kan vi si det samme som sist gang vi hilste på noen. Skal vi hilse på en person som for eksempel er langt yngre eller langt eldre enn oss selv, kan vi tilpasse vår hilsen til hvordan det er vanlig å hilse i den aktuelle aldersgruppen. Vi tilpasser også dialektbruken til dem vi snakker med, blant annet ved å snakke mindre dialekt når vi snakker med noen som ikke snakker dialekt eller som snakker en helt annen dialekt. Ifølge Nilsson skyldes alle slike tilpasninger at vi vil bli likt og vil skape nærhet og solidaritet.

Dess viktigere det er for oss, dess mer tilpasning. I tillegg er tilpasninger av det vi sier, en viktig grunn til at dialekter gradvis forsvinner, hadde hun kommet fram til gjennom et finsk-svenske forskningsprosjekt. Alle Nilssons eksempler dreier seg om at helt enkle konsekvenser av det sier, påvirker hvordan vi snakker. Når hun snakker om hvordan vi tilpasser det vi sier til den vi snakker med, er hun i praksis også inne på diskriminasjon. Også imitasjon, eller det Skinner kalte ekkoikk, har hun med. Til og med negativt forsterkning og straff ligger på lur: Vi unngår å snakke på måter som kan vekke negative reaksjoner. Hun bruker altså forklaringer som ligner på de aller enkleste og mest uangripelige forklaringene i *Verbal behavior*.

Det ville ha vært ytterst besynderlig hvis vi ikke hadde tilpasset oss verbalt og nonverbalt til dem vi samhandler med. Da ville nok en autismediagnose ha ligget ganske nær.

En annen forsker, Mattias Heldner, er professor i fonetikk ved Stockholms universitet. På forskning.no mener han at ord som «mhm» og «jah» har en viktig funksjon, og at de utfyller samtalen. Vi bruker dem for å bekrefte det andre sier i en samtale. Det er viktigere enn man skulle tro, spesielt på telefon. Heldner mener at vi bruker lydene for å vise at vi henger med, og at budskapet til den vi prater med, har kommet fram. Det skaper et felles grunnlag i samtalen. Ifølge Heldner har de fleste språk lyder som gjør at samtalen flyter lettere, blant annet ord «OK», «Jaha» og tilsvarende. Andre slike ord er bare lyder. En variant av slike lyder er det Heldner kaller humming, som når vi sier «mmm» eller «mhm» med lukket munn i en samtale. Han mener at «mmm» kanskje burde finnes i ordboka – det har jo en viktig funksjon i samtalen. Heldner bruker altså ordet «funksjon», et av de mest atferdsanalytiske ordene som finnes. Det er heller ingen tvil om at de bekreftende ordene og hummingene fungerer forsterkende, som vi vil si. Særlig i telefonen er det greit å vite at den andre følger med. Blir det stille, vil de fleste slutte å snakke. Jeg vil tilføye at mer enn ord og lyder kan ha en slik funksjon. Når vi snakker ansikt til ansikt, gjør mimikk, blikkontakt, nikkning og lignende samme nytte. Men det er vel å gå litt langt å ta nikkning inn i ordbøker?

I Språkteigen den 8. mars var det et intervju med nok en språkforsker, professor Jan Svennevig ved universitetet i Oslo. Han slo et slag for ordet «Hæ». Det er bedre enn sitt rykte, mente han, ved at det kan reparere feil i en samtale. Vi sier gjerne «Hæ» når vi ikke forstår, godtar eller tror på det som sies. Da får ordet «Hæ» ofte snakkeren til å presisere hva han eller hun har sagt, moderere seg eller bekrefte at vedkommende virkelig mener det. Igjen er det

ingen tvil om at ordet har en funksjon. I Skinners terminologi er det en mand, altså et utsagn som beskriver sin egen forsterker. Som regel er det nok klart hva snakkeren er ute etter. Ordet «Hæ» er riktig nok ganske uartikulert. Samtidig er det et standardutsagn, i likhet med en forkortelse, og temmelig effektivt. Lignende «ord» finnes også på vidt forskjellige språk. Det overrasker meg ikke, for behovet for enkel reparasjon er vel like stort over hele kloden. Jammen kom ikke innslaget i reprise i Språkteigen den 9. august.

Jeg googlet «What?», og fikk opp dette. «Hæ» er en variant av «Hva». I Rogaland sier vi «Ke», en variant av «Kva», et annet ord for «Hva». Uansett snakker vi visst om mands med mange topografier.

Her ser mer ut som personen er i en deprivert eller aversiv tilstand som tilsier et behov for en opplæring, eller for å si «Hæ» eller lignende.

Hva vil jeg fram til? Jo(!), som i innledningen tenker jeg på at språkforskere, 60 år etter at *Verbal behavior* kom ut, bruker forklaringer som i praksis er de identiske med Skinners forklaringer. Jeg skal ikke uttale meg om forskerne som jeg har gjengitt, men de fleste språkforskere har nok hørt om Skinner og *Verbal behavior*, og om «den store tilbakevisningen». Om de har lest noen av delene, er en annen sak. Mange oppfatter nok *Verbal behavior* som en kuriositet som fra første dag ikke hadde livets rett. Men så er det altså noen språkforskere som formidler nye «funn» som de åpenbart forklarer på prinsipielt samme måte som Skinner gjorde i *Verbal behavior*. Den tekniske begrepsbruken er forskjellig, men ellers er hovedforskjellen at Skinners eksempler og analyser er rikere. Forskernes entusiasme burde ha blitt noe dempet hvis de hadde visst mer om hva andre før dem hadde gjort. Likevel er det positivt at en del språkforskere ser på konkrete faktorer som påvirker hva vi sier og hvordan det virker på lytteren. Jeg vet ikke om det er tilfelle, men i

beste fall kan det være et tegn på at språkforskeres fokus dreier i mer miljøorientert og praktisk retning. Det har vi ingenting imot. At de vil være enige i at de opererer på et felt som Skinner mer eller mindre annekterte, er imidlertid tvilsomt. For mange kan det sitte langt inne å gi Skinner anerkjennelse. Jeg tror derfor vi må leve med at Skinners arbeider i vide kretser forblir ukjente og til dels nedvurderte. Men det finnes faktisk folk fra andre leirer som har lest *Verbal behavior*, og blitt helfrelste...

Tidsskrift for Norsk psykologforening, nr. 2 2014

Dempere

«Det er liksom litt mer sånn romantisk med seilbåt ...». Hvorfor uttrykker vi oss slik?

I 1935 lanserte den danske lingvisten Otto Jespersen begrepet, og termen, «sproglig selvkritik», om «indskud, der kritiserer, modificerer eller understreger det anvendte udtryk». I muntlig språk, som overskriften gjengir, brukes det ofte til å gjøre et utsagn mindre sikkert eller mer forsiktig: på en måte, om jeg så må si, nå må jeg nesten protestere, eller som Ibsen i *Fruen fra havet*: «sådan en gruppe, som de kalder det», «Ja, jeg har også tænkt på at gøre et besøg. Sådan en visit at kalde for.» Noen ord brukes særlig ofte slik: «Det blir [nok, visst, jo, sikkert, vel, saktens, sannsynligvis...] kaldere». De kalles dempere.

Hvis en bruker Jespersens definisjon på det en leser eller hører, kan en få en del å spekulere på. Hvorfor sier noen politikere ustanselig «Jeg har lyst til å si at» før de sier det? Hvis en forfatter innfører et detaljert emne ispedd med «rett og slett» eller «ganske enkelt», kan leseren føle seg nokså uenig og litt irritert. Og hvorfor fortsetter det med «Eller sagt på en annen måte:»? Må forfatteren dumme det ned («dumb it down») for oss mindre begavede? Det øker ikke leselysten.

I det siste har det gått inflasjon i «virker (ikke) å være», hentet inn fra svensk «verkar (inte) vara» uten infinitivsmerke. «Behovet virker ikke å være til stede.» «NN virker å ha truffet med formen.» Det kryr av dem. Vår variant, med «å», er ugrammatisk. Den lager et objekt som «virke» ikke skal ha. Bør unngås!

Dag Gundersen, ordbokredaktør og professor
i nordisk språkvitenskap, og korrekturleser i
Psykologtidsskriftet

Flere enn Skinner har tenkt på konkrete faktorer som påvirker hva vi sier. «Dempere» har mye felles med både kvalifiserende og beskrivende autoklitter. Et poeng er at Jespersen lanserte begrepet på den tiden da Skinner begynte å arbeide med *Verbal behavior*, en bok han holdt på med i 20 år. Dessverre kjente de neppe til hverandre. Eksemplet er hentet fra en språkspalte i psykologtidsskriftet.

Ellers har det vært sommer også i lokallaget. Men vi hadde møte forleden, og slår til med kveldsseminar om enkle atferdsavtaler den 23. september og heldagsseminar om det nye rundskrivet til kapittel 9 i helse- og omsorgstjenesteloven den 30. oktober. Da kan vi friste med selveste Jørn Kroken, en av landets største kapittel 9-eksperter, som hovedforeleser!

God sensommer og tidlig høst, og vær flinke og plukk bær.

20. august 2015

Børge Holden